

УДК 65.011

Шестак М. Л., здобувач

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАСТОСУВАННЯ КАТЕГОРІЇ «ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ»

У статті поглиблено теоретико-методологічні положення щодо вивчення змісту, видів та особливостей застосування категорії «економічна ефективність» стосовно діяльності суб'єктів господарювання, а також обґрунтовано необхідність її використання в різних сферах та на різних рівнях управлінської діяльності. Запропоновано розглядати економічну ефективність з позицій міри задоволення, в першу чергу, особистих інтересів учасників процесу створення продукції або послуг, що є пріоритетним в умовах ринкової економіки.

Ключові слова: ефективність, результат, витрати, ресурси, економічна ефективність, управління ефективністю.

Шестак М. Л.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ И ОСОБЕННОСТЕЙ ПРИМЕНЕНИЯ КАТЕГОРИИ «ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ»

В статье углубленно теоретико-методологические положения по изучению содержания, видов и особенностей применения категории «экономическая эффективность» относительно деятельности субъектов хозяйствования, а также обоснована необходимость ее использования в различных сферах и на различных уровнях управленческой деятельности. Предложено рассматривать экономическую эффективность с позиций степени удовлетворения, в первую очередь, личных интересов участников процесса создания продукции или услуг, является приоритетным в условиях рыночной экономики.

Ключевые слова: эффективность, результат, затраты, ресурсы, экономическая эффективность, управление эффективностью.

Shestak M. L.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE CONTENT AND FEATURES OF THE CATEGORY OF "ECONOMIC EFFICIENCY"

The article deeply theoretical and methodological principles for studying the content types and features of the category of "economic efficiency" concerning business entities, as well as the necessity of its use in different areas and at different levels of management activities. Proposed to examine the cost-effectiveness of measures satisfying position in the first place, the personal interests of the process of creating products or services is a priority in a market economy.

Keywords: efficiency, results, costs, resources, cost effectiveness, performance management.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах ринкових відносин переможцями конкурентної боротьби стають ті підприємства, керівництво яких зуміло у певні проміжки часу реально оцінити кон'юнктуру ринку, зробити достовірний прогноз її зміни, визначити реалістичні цілі, розробити та реалізувати ефективну стратегію поведінки щодо їх досягнення, а також зробити правильні висновки з отриманих результатів. Для того, щоб без суттєвих відхилень від планових показників пройти усі ці етапи та вийти на кількісно і якісно вищий рівень результативності роботи, на підприємстві потрібно організувати процес управління ефективністю, який забезпечив би досягнення поставлених цілей з найменшими витратами. Це передбачає, в свою чергу, використання відповідної, адаптованої до регіональної та галузевої специфіки роботи того чи іншого підприємства, методології забезпечення ефективності.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Окремі напрямки вирішення проблем забезпечення ефективності функціонування різних за своїми масштабами та значенням господарських структур в межах національної економіки досліджували відомі вітчизняні вчені, серед яких можна виділити О.Алимова, О.Амошу, О.Бакаєва, О.Білоруса, Б.Буркинського, В.Гейця, В.Гуменюка, Б.Данилишина, М.Долішнього, С.Дорогунцова, Я.Дяченка, В.Кравціва, А.Куроченка, А.Наливайка, О.Нємцова, В.Точиліна, Б.Пасхавера, Й.Петровича, С.Покропивного, П.Саблука, В.Степанова, О.Федоніна, М.Чумаченка та багатьох інших. Розвиток ринкових відносин на пострадянському просторі також супроводжувався появою ряду фундаментальних досліджень, автори яких тією чи іншою мірою розглядали проблеми забезпечення ефективності функціонування підприємницьких структур. Серед них можна виділити російських вчених А.Аганбегяна, Л.Абалкіна, М.Шмельова, М.Федоренка, С.Глазьева, О.Іларіонова, Р.А.Фатхутдінова, А.Градова, В.Маркова, С.Кузнєцова, Є.Уткіна, О.Літовку та багатьох інших.

Базові теоретико-методологічні та прикладні аспекти реалізації процесів забезпечення ефективністю функціонування підприємницьких структур в умовах ринкових відносин широко висвітлені у працях зарубіжних вчених, серед яких можна виділити М.Армстронга, А.Берона, Дж.Джонсона, Д.Генстера, К.Щолса, Д.Кінга, М.Ковені, Н.Рейнера, Б.Хартлена. Слід зазначити, що базові теоретичні положення теорії управління ефективністю базуються на положеннях теорії стратегічного менеджменту, значний внесок у розвиток якої зробили А.Чандлер, Ф.Котлер, М.Портер, Д.Аакер, І.Ансофф, А.Томпсон та А.Стрікланд, У.Кінг, Д.Кліланд та багато інших. Основну перевагу стратегічного управління вони вбачають у можливості створення стратегічно гнучкої системи управління підприємством, що забезпечить швидке та адекватне реагування на непередбачувані зміни ринкового середовища. А суть процесу управління ефективністю полягає у проведенні таких управлінських дій відповідно до обраної стратегії, які б забезпечили виконання поставлених цілей з мінімальними відхиленнями від цільових показників.

Цілі статті. Основна мета даного дослідження полягає в поглибленні теоретико-методологічних положень щодо вивчення змісту та особливостей застосування категорії «економічна ефективність» стосовно діяльності суб'єктів господарювання, а також обґрунтуванні необхідності її використання в різних сферах та на різних рівнях управлінської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проблеми підвищення ефективності роботи підприємств досліджувалися багатьма вченими з пострадянського простору ще за часів планової економіки. Враховуючи те, що у плановій економіці практично усі процеси постачання, виробництва та реалізації продукції були чітко регламентовані, і керівництво підприємств, по суті, не переймалося вирішенням проблем збуту. Управлінські функції керівництва та кінцеві цілі підприємств зводилися переважно до підвищення ефективності виробничої діяльності. Тому таке поняття як «управління ефективністю» не набуло значного поширення.

Основна увага дослідників була зосереджена на обґрунтуванні сутності поняття «ефективність», яке у широкому розумінні означає дієвість, результативність, продуктивність, надійність і т.д. У наш час в методологічному аспекті ефективність стає загальнонауковим поняттям, оскільки його активно використовують як в природничих, так і в суспільних процесах, що відбуваються в нашій країні [4].

Представники радянської економічної школи (Л.Абалкін, А.Аганбегян, С.Аханов, А.Барсов, Р.Білоусов, В.Вечканов, А.Куроченко, В.Лебедев, Г.Сорокін, В.Фролов та

інші) вважали, що за своєю початковою родовою ознакою ефективність є результативністю, тобто результатом діяльності (ефектом), отриманим суспільством або окремою людиною на одиницю використаних (або затрачених) ресурсів. При розгляді даного питання в такому широкому плані це може бути не обов'язково результат діяльності людей у процесі виробництва, а й в інших сферах – в науково-технічній, культурній, політичній, військовій і т.д. При цьому отриманий результат (ефект) може мати різний вираз, оскільки різними можуть бути ресурси, використані для досягнення ефекту. Так, поряд з продуктом виробництва ефектом можуть виступати ідеї, знання, технічні вдосконалення, культурні цінності, зміни в політичному і суспільному житті, у виробничих відносинах, а як використані ресурси (затрати) – ресурси нематеріальної сфери, нагромаджені знання, нарешті, самі люди, в усій своїй різноманітності якостей і властивостей, трудових навичок і здібностей.

Але що б ми не брали за результат і ресурси, ефективність завжди відображає їх співвідношення. Її сутність, в кінцевому підсумку, проявляється через динаміку цього співвідношення і закономірності останньої, хоча ефективність не зводиться до цієї динаміки. До того ж ефективність є результатом використання лише відтворювальних ресурсів. Ефективність – економічна категорія, тобто категорія, що відображає виробничі відносини між людьми в зв'язку з процесом праці і його затратами. Невідтворювальні ресурси самі по собі не представляють результату ні уречевленої, ні живої праці [2].

Перш за все, варто відзначити, що поняття „ефективність” має досить багато різних значень. Зокрема, в англійській мові йому відповідають такі еквіваленти, як *effectiveness*, *efficiency* або *effectuality*, які, якщо вірити словникам, вважаються синонімами. Проте у фінансовій літературі можна зустріти цілком різні трактування кожного з них, а саме:

- *effectiveness* – здатність досягати поставленої мети (незалежно від того, якою ціною це було зроблено);
- *efficiency* – оптимальне співвідношення ресурсів та отриманих результатів, що затрачують (незалежно від того, чи була досягнута поставлена мета чи ні);
- *effectuality* – поєднання *effectiveness* і *efficiency*.

Таким чином, слову «ефективність» в англійській мові відповідають відразу три поняття, кожне з яких має своє значення. Але і це ще не все: є ще один англійський термін, абсолютно не схожий за звучанням, але той, що перекладається як ефективність (мабуть, за відсутністю кращого варіанту). Це – термін *performance*, що позначає загальний стан організації, включаючи як фінансові, так і нефінансові параметри, що характеризують як досягнутий рівень розвитку, так і перспективи. Таким чином, термін ефективність можна розуміти як у вузькому, так і в широкому значенні (окрема операція, група операцій, діяльність в цілому), а також по відношенню до різних сфер діяльності – фінанси, виробництво, устаткування, персонал [11].

Розгляд ефективності як економічної категорії суттєво розширив проблематику її досліджень. Виявилось, що для розкриття сутності ефективності вже неможливо обмежитися вивченням ефективності функціонування лише виробництва. Орбіта досліджень повинна охопити весь відтворювальний процес. Це тим більш необхідно тому, що зі створенням велетенського економічного потенціалу невимірно ускладнюються народногосподарські зв'язки, і від того, як вони діють, як здійснюються розподіл та обмін, як функціонує сфера споживання, результати економічного розвитку виявляються не в меншій залежності, ніж від роботи сфери безпосереднього виробництва [2].

У радянський період опубліковано ряд значних робіт, присвячених загальній теорії ефективності, широкому загалу стали відомі праці А.Аганбегяна [1] і Л.Абалкіна

та Г.Сорокіна [5]. Але все ж не можна стверджувати, що проблема була вичерпана. Зокрема, не було проведено повного і цілісного аналізу ефективності як однієї з ключових категорій ринкової економіки, перш за все, такого аналізу, який би послідовно доводив теоретичне дослідження до практичних рекомендацій щодо господарської діяльності виробничих організацій. Аналіз відмінних рис, родової ознаки ефективності як економічної категорії дозволяє дати їй повне, розгорнуте визначення. Ефективність є сукупна кінцева результативність використання відтворювальних виробничих ресурсів або інтегральних затрат живої та уречевленої праці в процесі створення суспільної споживчої вартості. Окремі радянські дослідники, серед яких можна виділити А.Куроченка [6], зосередили увагу на дослідженні ефективності діяльності окремого підприємства та обґрунтуванні сутності цього поняття. В процесі досліджень сформувалися три основні підходи (концепції) розгляду сутності ефективності діяльності підприємства: затратний, ресурсний, ресурсно-затратний.

Розглядаючи поняття «ефективності» з позицій теорії систем, В.Варфоломеев оперує поняттям «ефективність операції з економічною системою», під яким розуміє ступінь відповідності реального результату бажаному. На ефективність впливають властивості системи (корисні з точки зору цільового призначення системи), умови її функціонування і способи управління системою, а під критерієм ефективності розуміється правило, яке дозволяє співставити способи досягнення цілі і здійснювати цілеспрямований вибір найкращого способу з множини можливих. В рамках даного напрямку виділяють дві концепції, на основі яких формуються критерії ефективності: придатність і оптимальність [3].

На думку О.Хазова, економічна ефективність діяльності підприємства може бути по-різному оцінена групами зовнішнього і внутрішнього оточення, що обумовлюється різницею інтересів, переслідуваних даними групами при взаємодії з підприємством. Ефективність – величина суб'єктивна і залежить не тільки від результатів діяльності об'єкта оцінки, а й від корисності отриманих результатів для суб'єкта оцінки. Тому визначення економічної ефективності діяльності підприємства можливе тільки з урахуванням точок зору різних суб'єктів оцінки – зацікавлених груп [13].

Багато закордонних економістів розглядають поняття «економічна ефективність» у світлі проблеми «витрати – випуск». Наприклад, англійський економіст Пол Хейне вважає, що ефективність характеризує зв'язок між кількістю ресурсів, які застосовуються у процесі виробництва, і отриманою в результаті кількістю якого-небудь потрібного продукту [14]. З іншого боку, М.Торадо вважає, що економічна ефективність – це виробництво максимально можливого за величиною вартості продукту із застосуванням ресурсозберігаючих технологій, з урахуванням наявності платоспроможного попиту [12].

У роботі «Економікс» К.Р. Макконнелла, С.Л. Брю вказано наступне: «Економічна ефективність характеризує зв'язок між кількістю одиниць рідкісних ресурсів, які застосовуються у процесі виробництва, й отриманою в результаті кількістю якого-небудь продукту» [7]. Сучасна економічна наука виділяє ряд показників ефективності, зокрема Парето-ефективність, ефективність Калдор-Хікса, Х-ефективність, розподільча ефективність та ін.

Ефективність Парето, або Парето-оптимальність, є важливим поняттям у неокласичній економіці, дуже поширеним в теорії ігор, проектуванні і суспільних науках. Вихідний ряд альтернативних розподілів щодо ряду людей називають вдосконаленим за Парето, або Парето-оптимізованим, якщо зміна від одного стану до іншого розподілу зробила принаймні одну людину більш забезпеченою, не зробивши жодної іншої людини матеріально біднішою. Розподіл ресурсів є Парето-ефективним, або Парето-оптимальним, якщо подальші удосконалення Парето неможливі [8].

Ефективність Калдор-Хікса (назва пішла від імен відомих економістів Ніколаса Калдора і Джона Хікса) – це вид економічної ефективності, яка охоплює частину потенційної привабливості Парето-ефективності, що має менш суворі критерії і тому застосовна при більшій кількості обставин. При використанні ефективності Калдор-Хікса результат більш ефективний, якби ті, хто став більш забезпеченим, змогли теоретично надавати компенсацію тим, хто програє матеріально, що і призводить до Парето-оптимального результату. Таким чином, більш ефективний результат може фактично залишити деяких людей матеріально біднішими. Ключова відмінність – це питання компенсації. Калдор-Хікс не вимагає, щоб компенсація фактично виплачувалася, досить того, що існує можливість компенсації, і не обов'язково кожна сторона стане більш забезпеченою (або нейтральною). Парето-ефективність дійсно вимагає, щоб кожна сторона стала більш забезпеченою (або, принаймні, не програла матеріально) [17].

Розподільча ефективність формується за межами фірми. Дана концепція розвивалася в рамках аналізу загальної рівноваги, що розглядалася в роботах Леона Вальраса. Відповідно до цієї концепції, конкурентна ринкова система веде до оптимального розподілу ресурсів і доходу. На кожному ринку відповідний рівень випуску визначається прирівнюванням граничної вартості до ціни. У той же час для кожного споживача гранична вигода дорівнює ціні, а відносні граничні вигоди є однаковими для всіх споживачів. Це і є розподільча ефективність, яка максимізує добробут споживачів. В економіці X-ефективність – ефективність, за якою даний набір ресурсів використовується, щоб виробити продукцію. Якщо фірма виробляє максимальний обсяг продукції, з огляду на використання таких ресурсів, як робітники, обладнання і кращий доступ до технологій, то вважають, що вона є X-ефективною [15].

Концепція X-ефективності була введена Харві Лейбенштайном і пояснюється за допомогою кривої середніх витрат. Ця крива показує найнижчі середні витрати, при яких може проводитися кожен наступний рівень випуску. Якщо фірма перебуває на своїй кривій середніх витрат – вона X-ефективна.

На думку С.Покропивного, ефективність виробництва являє собою комплексне відбиття кінцевих результатів використання засобів виробництва і робочої сили за певний проміжок часу. Родовою ознакою ефективності (продуктивності) може слугувати необхідність досягнення мети виробничо-господарської діяльності підприємства з найменшими витратами суспільної праці або часу. У кінцевому підсумку змістовне тлумачення ефективності (продуктивності) як економічної категорії визначається об'єктивно діючим законом економії робочого часу, що є утворювальною субстанцією багатства і мірою витрат, необхідних для його нагромадження. Саме тому підвищення ефективності виробництва (продуктивності системи виробництва і обслуговування) можна вважати конкретною формою прояву цього закону [9].

В.Прядко обґрунтовує поняття «економічна ефективність» як віднесений до витрат ресурсів результат управлінської дії у певний проміжок часу, який може бути описаний залежністю ефект – витрачений ресурс. У той же час багатofакторність процесу підвищення економічної ефективності виробництва товарів народного споживання, різноспрямованість та різна величина її компонентів передбачає необхідність оцінки та визначення не лише загального (інтегрального) рівня ефективності виробництва, а й здійснення факторного (функціонального) аналізу цього складного економічного явища через систему показників [10].

В.Шегда вважає, що термін „ефективність” (effectiveness) більш повно характеризує успішність роботи, відображаючи не лише економічність виробництва продукції та послуг, а й характеристики взаємовідносин із зовнішнім середовищем, яке суттєво впливає на розвиток організації. А під ефективністю менеджменту слід

розуміти перш за все таке управління, яке забезпечує ефективність функціонування і розвитку підприємства як цілісної соціально-технічної системи. Ефективність діяльності всіх первинних ланок економіки складає ті підвалини, на основі яких будується ефективність національних економік у цілому [16].

Таким чином, різноманітність визначень економічної ефективності діяльності підприємств свідчить про різне розуміння і тлумачення сутності цього явища. Крім того, найбільш глибокі дослідження присвячені тільки підвищенню економічної ефективності державного сектора економіки в умовах адміністративно-командної системи. Збагачення ж теорії економічної ефективності діяльності підприємств новими обґрунтованими та оригінальними роботами, які б розкривали місце і роль даної категорії в системі ринкових відносин, відбувається досить повільно. Воно пов'язане переважно з розвитком таких наук як підприємництво, менеджмент організації, стратегічний і фінансовий менеджмент.

Висновки. Отже, в питанні формування понятійно-категоріального апарату наукових досліджень, пов'язаних з вирішенням такої важливої наукової задачі як формування системи управління ефективністю, немає єдності думок дослідників, що підтверджує важливість та посилює актуальність подальших досліджень у цьому напрямку. Зокрема, це стосується визначення методичних принципів і моделей інтегрованого управління ефективністю. З нашої точки зору, економічну ефективність діяльності підприємства на сучасному етапі розвитку економіки слід розглядати як категорію, що виражає не лише ступінь досягнення домінуючої мети діяльності кожного підприємства (отримання максимального прибутку), а й з позицій міри задоволення, в першу чергу, особистих інтересів учасників процесу створення продукції або послуг. А це є пріоритетним в умовах ринкової економіки, адже дозволяє по-новому підходити і до проблеми оцінки ефективності діяльності окремого підприємства через перегляд критеріїв та системи показників ефективності.

Список використаних джерел:

1. Аганбегян А.Г. Управление и эффективность. – М.: Экономика, 1981. – 72 с.
2. Барсов А.А. Эффективность общественного производства. – М.: Наука, 1987. – 160 с.
3. Варфоломеев В.И. Алгоритмическое моделирование элементов экономических систем: Практикум. учеб. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 208 с.
4. Ефективність функціонування лісопереробних підприємств регіону (на прикладі ДЛГО “Волиньліс”): Монографія / В.І.Павлов, Б.І.Колісник, В.І.Ткачик, О.М.Шубалий. – Луцьк: Надстир’я, 2000. – 192 с.
5. Интенсификация и эффективность социалистического производства / А.Г. Аганбегян, Л.И. Абалкин, Г.М. Сорокин и др. – М.: Наука, 1988. – 407с.
6. Куроченко А.В. Экономическая эффективность деятельности предприятий и объединений. (Вопросы теории и методологии оценки). – К.: Вища шк., 1985. – 199 с.
7. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика / пер. с англ. М., 1992. Т. 1.
8. Парето эффективность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://en.wikipedia.org/wiki/Pareto_efficiency. Загл. с экрана.
9. Покропивний С.Ф., Колот В.М. Підприємництво: стратегія, організація, ефективність. – К.: КНЕУ. – 1998. – 352 с.
10. Прядко В.В. Економічна ефективність виробництва: проблеми теорії та методології управління. – К.: Наукова думка, 2003. – 282 с.
11. Родионов А. С. Оценка эффективности деятельности банка. Методики, технологии, инструменты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.crm.com.ua/index.php?lang_id=1 &content_id=100.
12. Тодаро М.П. Экономическое развитие / пер. с англ., под ред. С.М. Яковлева, Л.З. Зевина. М., 1997.
13. Хазов О.Ю. Комплексная оценка экономической эффективности деятельности предприятий с позиций заинтересованных групп: дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05. – Волгоград, 2006 – 189 с.
14. Хейне П. Экономический образ мышления. Пер. с англ. М.: Изд-во «Дело», 1993. – 704 с.
15. X-эффективность. – Режим доступа: <http://en.wikipedia.org/wiki/X-efficiency>. Загл. с экрана.
16. Шегда А.В. Менеджмент: Підручник. – К.: Знання, 2004. – 687 с.
17. Эффективность Калдора-Хикса. – Режим доступа: http://en.wikipedia.org/wiki/Kaldor-Hicks_efficiency. Загл. с экрана.

Рецензент Голян В. А.